

TÉNYEK ÉS NÉZETEK

(1968 oroszlán és szűz hava)

Irodalom és megalkuvás

Napjainkban a legidősebb és legfontosabb témák közé tartozik a konformizmus. Az események minden percben választás elé állítják konform emberét, s a meg nem alkuvás a legegyszerűbb, legemberibb út. A *Savremenik* című belgrádi folyóirat a konformizmus és antikonformizmus témájának szentelte augusztus—szeptemberi kettős számát, s munkatársai a problémát több szempontból igyekeznek megvilágítani. Természetesen vannak a kérdésnek más oldalai is azokon kívül, melyeket a *Savremenik*-ben tárgyalnak, de bennünket most a dolog irodalmi vonatkozásai érdekelnek.

A konformizmus és az irodalom témájával Pavle Zorić foglalkozik a folyóiratban. Kiindulópontja az egyetemista mozgalom, a júniusi diák-tüntetések, melyeknek hatása alatt, mint Zorić mondja, „az írók felésmétek sokéves közönyükből, s egyszerre megértették, hogy sok minden, ami addig izgatta őket, csupán apróság volt”. Az egyetemisták elégedetlenségének fényében az írók felülvizsgálták álláspontjukat, irodalmi szemléletüket. „A modern idők legjelentősebb gondolkodói és írói tiltakoztak az uralkodó gondolkodásmód és vezetés ellen. Ez egyaránt érvényes Marxra, aki a kapitalizmust utasította el, Kierkegaard-ra, aki kinevette a katolicizmust, s szenvedélyesen harcolt az egyén jogaiért és értékeiért, ellentétben a hivatalos hegeli filozófiával, valamint Nietzsche-re, aki általános felháborodást keltve állapította meg a társadalmi, erkölcsi és intellektuális értékek polgári rendjének vereségét. Antikonformisták, tagadók és magányos harcosok voltak az esztétikában és más téren is Joyce, Kafka, Faulkner, Sartre, Camus és Paszternák is... A jugoszláv irodalomban nincs jobb példa a modern entellektüel antikonnformista tevékenységére, mint Miroslav Krleža, aki fellázad minden önelégült, sematikus, üres és halott gondolkodás és gépies viselkedés ellen...” Zorić ilyen következtetésre jut: „A felsorolt példák bizonyítják: a modern entellektüel sohasem tudott megbékélni az uralkodó filozófiai és társadalmi elmélettel. Habár a vezető értelmiségiek között nagy különbségek voltak, mindannyian harcoltak az embernek a szellemi és anyagi rabságból való megszabadításáért, az ostobaság megsemmisítéséért...” Zorić szerint a szellemi haladás mozgatóereje a lázadás, a „non serviam”, az antikonnformizmus. Ezért kerültek szerte a legjobb írók és filozófusok összeütközésbe a hivatalos ideológiával, akár a burzsoá, akár a sztalinista bürokratikus ideológiáról volt szó. Vannak azonban időszakok, állítja Zorić, amikor eltűnik az antikonnformizmus, s ekkor felüti fejét a közöny, másodrendű kérdések kerülnek előtérbe, a szépséget az igazsággal szemben előnyben részesítik, tömeges jelenség a

menekülés. Ez jellemzi a jugoszláv irodalmat a hatvanas években. A legfontosabb filozófiai áramlat, mely az irodalomban ekkor jelentkezik, a pesszimizmus. Ezen változtattak a júniusi események, melyek felrúzták íróinkat több éves álmukból, s életre keltették bennünk a bátorságot.

Zorićot az is érdekli, miért süllyedtek íróink letargiába. Szerinte a sztalinizmus felett aratott győzelem után (az ötvenes évek derekán) a modern irodalom, mely az addigi sematikus, felszínes irodalom helyébe lépett, mindinkább intézményesedett. Gyöngültek az antikonformista, individualista törekvések, az avantgarde határozottsága és szigora mindinkább enyhült. Ezzel egyidejűleg a közvélemény figyelme a lényegről a mellékes kérdésekre terelődött. Az avantgarde mindinkább iskolássá vált, programja pedig az esztétizmus lett. Az alkotás szabadságának kérdését csak egyféleképpen vetették fel: mint az írástechnika kérdését. Valaki a joyce-i, más a prousti vagy a faulkneri módszert akarta felhasználni, de voltak, akik a realista hagyományokra támaszkodtak. Az avantgardista törekvések így stílustörekvésekké egyszerűsödtek. A művészek viszonyát a társadalomhoz elködösítették. Ám az alkotók belső feszültsége, elégedetlensége másképp jutott kifejezésre. A prózaírók időtlen írásaiban, a költők szimbolikus és metaforikus soraiban fel lehetett ismerni a szomorúság, magány, boldogtalanság és vereség elvont világát. Az elviselhetetlen helyzetből csupán a tragikus vízió volt a kiút. Maga a valóság is, mely az elvont irodalmat előidézte, el volt ködösítve. Akár csak a modern regényekben, a valóságban is sok minden érthetetlen, zavaros, megfoghatatlan. A bürokráciát, folytatja fejtegetéseit Zorić, nem zavarja az az irodalom, mely általános emberi problémákkal foglalkozik. Nem érdekli a pesszimizmus sem, amíg elméleti, világnézeti síkon marad. A bürokráciát nem érintik az absztrakt vádak, nem hajlandó arról vitatkozni, van-e értelme az életnek vagy nincs. Azzal sem törődik, hogy valaki Thomas Mann-t jobban szereti Joyce-nál. Irodalmi rokonszenven teljes szabadságot engedélyez. Számára a modern irodalom csupa bonyolultság, melyet a világ nem ért meg, ennél fogva nem veszélyezteti a bürokráciát. De amint az írók kissé konkrétan kezdenek írni napjainkról, a mai emberről, a bürokrácia azonnal feldühödik, és durván reagál. Hogy megvédje kiváltságos helyzetét, a bürokrácia minden érvt felhasznál. Az igazi, hiteles irodalom Zorić szerint, akár avantgardista, akár realista, kérlelhetetlen ellensége a bürokráciának. Itt az önelégültség, felfuvalkodottság kerül összeütközésbe a kételyekkel, az igazság megismerésének vágyával, az eredeti alkotással. A kettő összeütközése elkerülhetetlen. S ekkor, Zorić szerint, a bürokrácia erőszakos módszerekkel végzi az ellenőrzést, az irodalom pedig vagy megalázó dicshimnuszokra kényszerül, vagy megegyezésre kerül sor a bürokrácia és az irodalom között (mint — Zorić állítása szerint — minálunk történt): az irodalom lemond arról, hogy szembenézzen a valósággal, ennek fejében teljes szabadságot kap a stílusválasztás terén. Tehetetlenségüket az írók általános metafizikai bánattal fejezik ki. Az ember magánya és kiüttlansága: ezzel találkozunk Meša Selimović, Miodrag Bulatović, Mirko Kovač és mások regényeiben. A tragikus irodalom előidézője az elszigeteltség, a közösséggel, környezettel való érintkezés lehetetlensége, mivel a környezetnek egyetlen kifejezője és vezetője az uralkodó bürokrácia hivatalos ideológiája, nem pedig Kafka hatása.

Az egyetemisták júniusi megmozdulása, a maga nemességével és tisztaságával, felrúzott bennünket mozdulatlanságunkból, passzivitásunkból, állítja Zorić. Íróink rájöttek, hogy lehetséges és szükséges egy olyan irodalom, amely a mai élet felé fordul, amelynek bíráló szándéka van, egy bátor irodalom, amely antikonformista és művészi; az ilyen irodalomra szükség van, tekintet nélkül a kockázatokra, nyomásokra.

Igen egyszerű az egész, ahogy Zorić beállítja, s első tekintetre a szemlélő elfogadhatónak tarthatja nézeteit. Ha azonban mélyebben belenézünk, alaposabban megvizsgáljuk, akkor igen gyorsan összeomlik egész konstrukciója, amely egy irodalom teljes félreértésén alapul.

Elsősorban azzal kell tisztában lennünk, hogy az egész realizmus--avantgardizmus dilemma hamis. Vannak realista művek, amelyek korántsem leplezik le a valóságot, nem mutatnak rá hibáira, mi több, félrevezetik az olvasót, valóságként feltüntetve, ami kulissza. És vannak avantgardista művek, melyek a maguk elvont, első olvasásra talán nem is mindig érthető kifejezőmódjukkal a valóságot ábrázolják. A valóságot a maga hihetetlen bonyolultságában, érthetlenségében. S épp ebben van hűségük a valósághoz, de forradalmiságuk is.

Zorić téved, ha azt hiszi, hogy leleplezte az avantgardista írókat és irodalmat, rájuk bizonyította a konformizmust. Arról vitatkozhatnánk, hogy az esztétizmus konformizmus-e, mikor konformizmus, de helyesebb az az értelmezés, hogy az esztétizmus hívei lehetnek konformisták is, antikonformisták is, s esetenként kell a dolgot eldönteni. A pontos választ ugyanis mindig a művek adják meg. Például Meša Selimović regénye, melyet persze nem nevezhetünk avantgardistának csak azért, mert a múltból veszi motívumát, de megalkuvónak sem, sokkal közelebb áll korunk emberének érzésvilágához, jobban fel tudja keverni érzéseit, sokkal több gondolatot ébreszt benne, és sokkal inkább tudatosít benne egy álláspontot a valósággal szemben, mint néhány „realista” mű. Mirko Kovač regényének kaotikus világa sokkal inkább felébresztji az olvasó lelkiismeretét, mint a valóságról realista módszerrel rajzolt idillek. Vasko Popa metafizikus költészete sokkal mélyebb művészeti élményben részesíti olvasóit, tehát emberibbé teszi, mint az a költészet, amely megelégszik a felszín bemutatásával, s óvakodik attól, hogy „érthetetlen” legyen.

Abban persze egyetérttek Zorićyal, hogy az irodalom nem lehet konformista, hogy az írónak bátornak, szókimondónak kell lennie, s vállalnia korát. Ez azonban nem zárja ki, hogy kifejezőmódjával, gondolatainak, érzéseinek bemutatásában is bátor legyen, új utakat keressen — tehát vállalja korát—, mert az ma már nyilvánvaló, hogy nem csupán Kafka, Joyce vagy Proust hatásáról van szó, a modern irodalom ma már alig jár az ő útjaikon, s nem minden utánzás, ami modern.

Ha az avantgarde irodalom kifejezési eszközei eltérnek a realista művektől, ez nem gyávaságot bizonyít, hanem a művész individualizmusát. S ha a nem realista művek áttételesebben, a valóság bonyolultságának megfelelően fejezik ki a világot és az alkotó egyéniségét, az nem a megtorpanás jele, hanem új utak, új lehetőségek keresése, a lényegbe hatolás forradalmi kísérlete. S ez az, ami közelebb visz bennünket az igazsághoz, nem pedig a felszínnel megelégedő s aztán „bátor” realizmusával kérkedő, önmagukkal megelégedett művek.

Egy elfelejtett évforduló

A belgrádi Borba szép cikkben emlékezett meg Petőfi Sándor halálának 119. évfordulójáról. Július 30-i számában „Petőfi a feudális ellenforradalom patái alatt esett el” címmel emlékezett meg a nagy magyar költőről a lap.

„Erdélyben, Segesvár mellett 119 évvel ezelőtt csata folyt a magyar felkelők és az orosz ellenforradalmi ezredek között, melyek Ferenc József császár hívására hatoltak be Magyarországra, hogy elfojtsák a forradalmat, melyet a magyar polgári rétegek vezettek a parasztok támogatásával... A felkelő csapatok csatát vesztek a túlerőben levő

orosz hadsereggel szemben; a kozákok eltiporták őket. Egy ilyen összetűzésben esett el, patáktól eltiportan és dárdával átszúrva, Petőfi Sándor magyar költő, egyike a forradalom vezetőinek...” — írja többek között a Borba, majd röviden ismerteti Petőfi életét és költészetét. A cikk így zárul: „1848 viharos napjaiban és később is, Petőfi harci dalai buzdították azokat, akik a szabadságért és függetlenségért harcolnak.”

Nem véletlen, hogy a Borba megemlékezett a nagy magyar költőről. A szerb irodalomban nagy hagyománya van a Petőfi-tiszteletnek, igen sokan fordították, alig indult meg a könyvkiadás a felszabadulás után, máris megjelent egy kötetnyi Petőfi-vers. S amennyire jólesik ezekben a napokban a Borba megemlékezése, annál furcsább, hogy egyetlen jugoszláviai magyar lap sem tartotta szükségesnek, hogy legalább néhány sort szenteljen Petőfi halála évfordulójának.

Vagy talán 1969-et várják, hogy kerek legyen a szám?

A színház mulasztásai — kinek a mulasztásai?

A Novi Sad-i Szerb Népszínház nem tesz eleget a közönség iránti kötelezettségeinek, a rendelkezésére álló művészeket pedig ésszerűtlenül használja fel, állapította meg a Borbában Petar Popović. A tartományi főváros színházáról már volt szó ebben a rovatban, de ezúttal sem hagyhatjuk említés nélkül az újabb eseményeket, a jelenlegi helyzetet.

Közeledik az új idény — mire ezek a sorok napvilágot látnak, talán fel is gördült a függöny —, számadást kell végezni. Ebből a célból közli a Borba cikkírója a színház szerveitől nyert adatokat: az elmúlt idényben a Szerb Népszínház 416 előadást tartott s 150 000 nézője volt. Az utóbbi szám azonban csalóka. Tudniillik nem a valóságban megjelent nézőkre vonatkozik, hanem az eladott jegyekre, beleértve mindkét fajta bérletet. Közismert dolog azonban, hogy a közönség egy része nem használta fel bérletét, mert egyszerűen nem talált olyan darabokat a műsorban, melyeket szívesen megnézett volna. Így tehát a színház igazgatósága sokszor eldicsekedhetett a „minden jegy elkelt” táblával, ám a nézőtér egy része üres volt. S ez felér a színház bojkottálásával.

Popović több kifogást emel a színház tavalyi munkája ellen. Az egyik, hogy az együttes igazgatósága az idény keretervében megígért néhány szindarabot, de nem azokat mutatták be, hanem olyanokat, melyekről szó sem volt. A másik kifogása, hogy az együttes állandó rendező nélkül maradt,* ez pedig károsan hat munkájára. Végül, Popović szerint színházunk nem a közönség igényeinek, szükségleteinek megfelelően állítja össze műsorát, hanem hazai versenyekre és külföldi vendégzsereplésekre készül, ez pedig végzetesen befolyásolja mind az egész évi repertoárt, mind pedig az egyes előadások színvonalát.

Ezek után nem tehetünk mást, mint hogy feltesszük a kérdést, melyet a címben talál meg az olvasó. Szükség van azonban még egy-két kiegészítő kérdésre: például arra, hogy meddig maradnak meg ezek az állapotok, mikor változik meg gyökeresen a helyzet a Szerb Népszínházban, s hogy a mulasztásokért ki felel és mikor vonnak valakit felelősségre miattuk. Mert valóban abszurdum, hogy egy színház százmilliókat fogyaszt évente, művészileg mégis állandóan hanyatlik, s elveszti a közönséget. Ez az, amit leginkább helyteleníteniünk kell.

* Lapzártakor értesülök, hogy a színház szerződtetett 1 (egy) állandó rendezőt. (T. L.)

Augusztus 20-án volt 35 éve, hogy meghalt Szenteleky Kornél. Erről az évfordulóról nálunk nem emlékeztek meg a lapok (a tv Szenteleky-adása jóval előbb volt), a kulturális és közéleti holt idénybe eső dátum senkit sem ihletett felidéző cikkekre. Én sem iktattam volna ide ezt az írást csupán az évforduló miatt, ha már több mint egy hónapja nincs a kezem ügyében egy újságkivágás, mely Szentelekyvel, az íróval foglalkozik, és épp egy régebbi, ezen a helyen megjelent írással kapcsolatban.

Úgy vélem, hogy Szentelekynek tesszük a legrosszabb szolgálatot, s irodalmunk egy periódusát értjük — és magyarázzuk — félre, ha Szentelekyben csak az író-t látjuk meg. Az Izola Bella nem magyarázza meg Szenteleky egész lényét, egyéniségét, törekvéseit. Sokkal inkább kell foglalkoznunk hírlapi cikkeivel, krónikáival és leveleivel, tehát Szentelekyvel, a kisebbségi közíróval, aktív közéleti emberrel, irodalmunk szervezőjével, irányítójával. (Nem egy írónk még ma is büszkén vallja magát tanítványának. Reményi József irodalomtörténész és esztéta ezt jegyezte fel naplójában Szenteleky halála után: „Esztétikai érzékenységének mágikus árnyéka íróasztalomig ért.” S ez az íróasztal Clevelandben volt.) Az az ember álljon előttünk, akihez hasonló szenvedélyes barátja, szerelmese az irodalomnak, támogatója, tanácsadója, buzdítója az íróknak, önfeláldozó munkása a kultúrának talán csak még egy volt nálunk: B. Szabó György.

Egyelőre csupán cikkezőnk róla, emlékezünk. Magamnak is mondom: most már komoly munkához kellene fogni, hogy kötetekben örökítsük meg emlékét és tetteit.

Két naplójegyzet

1968. augusztus 21. Hangverseny hennyótálpakra, ágyúkra, gépfegyverekre, titkos rádióleadókra, jelmondatokra, véres lobogókra.

*

A 2001. szó: Megszállás.

Költők és démonok

Meglehetősen késéssel foglalkozik a Kortárs ez évi 8. számában két jugoszláviai magyar költő verskötetével, Tóth Ferenc Vörös madár és Dési Ábel Fáj az idő című könyveivel. (Mindkettő 1966-ban jelent meg.) Tasnádi Attila írt a két kötetről, s örömmel jegyezzük fel, hogy a folyóirat figyelmet szentel ezeknek a kiadványoknak.

Tóth Ferenc verseiről elfogadható, eléggé pontos képet ad Tasnádi, jól látja a Vörös madár és szerzőjének hiányosságait, rátapint ezeknek a verseknek a lényegére: „Tóth Ferenc csak ritkán jut el a témák efféle 'ébresztéséhez', versei többsége megreked a regisztrálás szintjén. Költészetéből hiányzik az a tartást adó megszenvedettség és szemléleti szuverenitás, amely az élményeket a mindennapok közegeből fel képes transzponálni a lírai egyetemesség magaslatába. Így aztán hiába szépek, kimunkáltak, nyelvilag-irodalmilag hajlékonyak költeményei, konvencionális tartalmi képleteik folytán a szívhez nem tudnak közel férközni; elgyönyörködtenek a szemet és a fület, de kihullanak a ráció rostáján...” Hozzátennének ehhez, hogy épp az a kínos kimunkáltság s a mögötte

rejő üresség a legjobb bizonyítékai Tóth Ferenc versei közepszerúségének.

Dési Ábel tehetségének bizonyítékát Tasnádi csak abban látja, hogy több könyve jelent meg (abban téved, hogy ez Dési harmadik könyve, csak a második). Verseinek művészeti sajátosságairól nem szól. Tasnádi itt más hibákat talál, melyek, ellentétben a Tóth Ferenc könyvében fölfedezettekkel, ideológiai természetűek, s nem fogadhatjuk el őket. „... a koncepcióval van a baj, az a gyanús (!) — mondja a Kortárs kritikusa, majd így folytatja: — Dési lírai alapállása rossz közérzetének, félelmeinek görcsös ismétlése. Az oka, nem tagadjuk, meg van rá...” És akkor jön az a bizonyos „de”: „De hát ha valaki csak minduntalan a démonait szólaltatja meg, azoknak enged teret, az nem tudhat napjaink életelveinek, ideáljainak megfelelni.” Tessék figyelni: van korunknak életelve, vannak ideáljai, s nem igazi költő az, aki nem felel meg nekik. Tisztítsuk ki tehát magunkból az egyéni életelveket s ideálokat, s vegyük fel azokat, melyeket előírnak számunkra. Mert: „Korunk, társadalmi rendünk hitet kíván, hitet a ráció s a humánus igazában, gonosz indulatot megtörő hatalmában.” Abban előbb meg kellene egyeznünk, hogy habár kortársak vagyunk, társadalmi rendünk mégsem egészen azonos, s a költő, ha akar sem igazodhat más társadalmi rendhez, mint ahhoz, amelyben él. Nem tartom azonban ajánlatosnak, hogy a költőt valamiféle igazodásra kényszerítsük. Igazodjék csak a saját érzéseire, meglátásaihoz, gyötrelmeihez, örömeihez. Költő legyen, ne sorkatoná. Ne kényszerítsük, hogy lemondva saját hitéről, mások hitét vegye át. S ha a költő sötéten látja a világot, s a jövőt sem tekinti rózsásnak, az még nem jelenti, hogy nem hisz „a ráció és a humánus igazában”. Mert épp a ráció és a humánus, a mindent meglátó és értő, semmit el nem rejtő, mindennel szembenező humánus kényszerül manapság arra, hogy a világot vigasztalannak, az életet kilátástalannak tekintse. A költő szabadságáról van szó, hogy olyan világméretet alkosson magának, amilyen neki, egyéniségének legjobban megfelel, s hogy ezt a világméretet verseiben is kifejezze.

Az ideológiai kritika mindig azt a veszélyt rejti magában, hogy azonnal csütörtököt mond, amint más felfogással kerül szembe. Ezért csak azt a kritikát tudjuk értékelni, amely elsősorban esztétikai nézetekre épít, és tiszteletben tartja a költő, az irodalom teljes szabadságát.

Nyugtalanító olvasmányok

A füzetes regények, ponyvák elárasztották a piacot. A durvaság, az erő, az túlerő, az erősebb jogának dicsérete, ünneplése, a szellemiek teljes megvetése jellemzi ezeket a termékeket. Egy-két ívnyi hajsza több gyilkossággal: ez a recept, s a szerzők tucatszámra termelik a „műveket”. Ez az egyik fajta. A másik: az úgynevezett szórakoztató lapok. Cíkek, Krikek és hasonlók. Ezek nem az erőszakot hirdetik, hanem egy szentimentális érzésvilágot táplálnak. Szerelmi tanácsadó, slágerénekek intim titkai, filmszínészek idealizálása: ez a lényeg. Ma már ott tartunk, hogy ezek a lapok a legolvasottabbak közé tartoznak. Hogyisne, hisz a Krikben például megtaláljuk tizenegynéhány fajta szerelmi csók leírását. Kit ne érdekelne ez. S a Svijetben választ kapunk minden kérdésünkre, amely a szerelemmel kapcsolatban emészt bennünket.

Tudom, hogy vétkes vagyok, amikor erről a témáról írok, ugyanis nem lehetek tárgyilagos. Engedjék meg azonban, hogy elmondjam: engem ezek a könyvek (bocsánat, füzetek), lapok mélységesen nyugtalanítanak. Az erőszak, az ököljog dicsőítése, az érzelmesség, kispolgári életszemlélet népszerűsítése nyilvánvalóan ellentétben áll a humánus-

mal, mely a haladó emberiség eszménye. S mégis, senkinek sem jut eszébe — néhány írón, egypár újságon kívül — tiltakozni az ilyen kiadványok ellen. És nem jut eszébe egyetlen közvádlnak sem, hogy bizonyos törvénycikkekre hivatkozva követelje, mondjuk, az olyan ponyvák elkobzását, melyekben úgy hullanak az emberek, mint ősszel a levelek, melyekben az erőszak mindenekfelett áll, győz, és a naiv olvasók — mert ezeknek a termékeknek csak naiv olvasóik vannak — önkéntelenül is ideáljának fogadják el.

Engem — meg kell mondanom, nem vagyok puritán — az ilyen olvasmányok nyugtalanítanak, de nyugtalanít az is, hogy a közvádlok nem az ilyen kiadványok iránt érdeklődnek, nem ezeket tartják nyugtalanítóknak és károsaknak.

Az új jugoszláv filmek három bűne

Az idei pulai filmvesztivál után többen elemezték a mai jugoszláv film helyzetét és sajátosságait. M. Goluža a zágrábi Vjesnikben csupán egy oldalát vizsgálja a szemlén bemutatott daraboknak, a „harmadik dimenziót”, amely szerinte: a káromkodások, a nemiség és az erőszak.

Goluža szerint ez a három tulajdonság elválaszthatatlan összetevője lett az új jugoszláv filmművészetnek, divattá vált, s már úgy tekintik, hogy nem is születhet hazai film hangsúlyozott nemiség, erőszak és kiadós káromkodások nélkül. Verekedések, gyilkosságok, lövöldözés, vetkőzőjelenetek, szeretkezések, szitkok, trágárságok hemzsegnak új filmjeinkben. Van olyan vélemény is, hogy mindez hozzájárul a film sikeréhez, azokat a műveket, melyekben verekedés, vetkőzés van, szereti a közönség. Tehát könnyebb eladni. „Ez magyarázat — mondja Goluža —, de nem indokolás. Művészeti szempontból az igazi alkotás álláspontjáról szemlélve megokolatlan a filmjeinkben megjelenő közönségségjárdvány... Biztos, hogy a káromkodásoknak, erőszaknak, nemiségnek meghatározott körülmények között... van szerepe. De el kell választani az indokoltságot és funkcionalitást a divattól.” S a Vjesnik cikkírója szerint az erőszak, a közönségség és a nemiség állandó, hangsúlyozott megjelenése filmjeinkben épp az: divat. Ma már annyi filmjeinkben az erőszak, a nemiség és a trágárság, hogy elvesztették szerepüket és közönségséggé váltak, amely idegen a művészettől, állítja Goluža.

Mindenképpen érdekes jelenségre figyelt fel a Vjesnik munkatársa. Meg kell azonban engednünk, hogy egy kissé eltúlozta a dolgot, s filmjeink többi sajátosságának teljes elhallgatásával túlméretezte a három negatív vonást. Mert azért ha filmjeinket egészében szemléljük, a nemiségnek, erőszaknak, durvaságnak leginkább megvan a maga szerepe. Lehetséges, hogy helyenként túlságos méretekben jelenik meg mindez, nem mindig eléggé megokoltan, de korántsem annyira hangsúlyozottan, mint Goluža állítja. S persze nem szabad elfelednünk, hogy a mai jugoszláv filmek határozott és éles kritikai álláspontot foglalnak el a valósággal szemben, s ebből következik a valóság némely oldalának hangsúlyozása — épp a bírálat kedvéért.

Ilyen szempontból is meg kell vizsgálni azt a bizonyos harmadik dimenziót, s akkor mindjárt nem látszik a helyzet olyan sötétnek, és filmjeink néhány tulajdonsága sem ad okot arra, hogy félreverjük a harangokat.

Tomán László